

ДА ГЛЕДАЈУЋИ ВИДИМО И СЛУШАЈУЋИ ЧУЈЕМО И РАЗУМЕМО

(Бранко Летић, *У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности)*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 2009, 227 стр.)

Књига *У огледалу духовном* Бранка Летића која се недавно појавила у издању Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета” на Палама резултат је ауторовог вишегодишњег проучавања српске књижевности средњег века. Њоме је широј културној и научној јавности Бранко Летић представљен као поуздан тумач кога красе убедљиве анализе и синтезе, ерудиција и методолошка доследност, опрезност и ненаметљивост. Његови ставови налазе своје темеље у грађи која се истражује, научно релевантним изворима из области средњовековне естетике, поетике старе књижевности, историје и историје српске књижевности. Студије и огледи који чине ово његово дело избор су из научног корпуса који је настајао поводом научних скупова организованих у Србији и Републици Српској или тематских бројева часописа.

Књигу чине следећа поглавља и радови унутар њих: *Предговор*, *Увод: Од предрасуда до уважавања* (Стара српска књижевност у *Српском књижевном гласнику*, Перо Слијепчевић и средњовековна уметност), *Први део: Ка поетици старе српске књижевности* (Прича и причање у старој српској књижевности, *Витешка* прича у старој српској књижевности, Средњовековни књижевни жанрови у светлу ауторских изјава, О неким Теодосијевим ставовима, Ограђивање часним крстом „све српске земље и поморске”, Ауторске изјаве у средњовековним житијима као изрази пишневог ангажмана и односа према стварности, Категорије смеха у старој српској књижевности), *Други део: У сенци Косова* (О *неоружаном* Боју на Косову, Жене у старој српској књижевности, „Стари српски записи и натписи” Љ. Стојановића у савременом културном и књижевном контексту, Књижевност у Херцеговини у првој половини 16. века, Теодор Љубавић,

писац Горажданске штампарије – Књижевна дела, *Мољеније Бура Љубавића часним презвитерима*), *Трећи део: Српске земље у путописима странаца* (Аутобиографски поступак у путописима 17. века (ка жанру путописа), Земља Павловића у путописима странаца 16. и 17. века, Западни Срби у путописима 16. и 17. века, Путописне белешке о путовању и путницима кроз наше земље у турском периоду, Наши крајеви као граница два света у путописима 17- 19. века) и *Епизод* (Свети Сава и Херцеговина). Поред тога, књига је опремљена и додацима као што су Библиографска биљешка и Биљешка о аутору.

Уводни сегмент овога дела Бранка Летића посвећен је књижевним и културноисторијским проблемима који су се, у основи, тицали места које су средњовековна књижевност и уметност имале у историји српске књижевности и културе. Негирање старе књижевности, њеног значаја и уметничких, литерарних вредности, као и апологетско приступање старом књижевном наслеђу, са истицањем књижевних квалитета и националног значаја, аутор прати кроз прилике у *Српском књижевном гласнику* (**Стара српска књижевност у Српском књижевном гласнику**). Том приликом наглашава супротности у ставовима Јована Скерлића и Павла Поповића, двојице знаменитих критичара, историчара књижевности и уредника овог елитног часописа, показујући истовремено и како се однос према старој књижевности и науци о њој у овом часопису мењао, до њеног потпуног прихватања као литературе којом од средњег века почиње трајање српске писане књижевности. Однос Пере Слијепчевића према средњовековној уметности (архитектура, сликарство, књижевност) аутор истражује у неколиким његовим радовима, истичући основе Слијепчевићевог приступања овој области (уживљавање у уметничко дело, компарација), као и ставове о утицају који су средњовековне задужбине могле вршити на свест српског народа у целини (**Перо Слијепчевић и средњовековна уметност**). Указавши на специфичан стил којим се у Слијепчевићевим делима поетско уводи у научно казивање, Летић наглашава његов став по коме уметничка дела јесу својеврсна сведочења о историји и култури српског народа, „али и основа за уздизање духа до универзалних поетских сфера.”

Радови у другом поглављу посвећени су питањима поетике средњовековне књижевности. У њима се ближе одређује однос књижевника према стварању и функцијама уметничког дела, истражују се карактеристике жанрова, стилских средстава и трага за изгубљеним и заборављеним жанровима старе књижевности. Реконструисање средњовековне приповетке на основу ауторских коментара поступно се изводи у раду **Прича и причање у старој српској књижевности**. Тога ради посебна је пажња посвећена односу аутора према грађи, њеном обликовању и поступцима који се примењују у процесу облико-

вања. Наводећи примере из средњовековних текстова, Бранко Летић се највише задржава на Теодосијевом *Житију светог Саве* у коме постојање приповедака унутар житија „потврђују уводне и завршне формуле којим су заокружене приповедне жанр-целине, сродне с усменим народним приповеткама по наративном поступку, истоветним топосима и мотивима и утилитарној тенденцији.” Одређујући карактеристике витешке приче као приповедне форме у огледу ***Витешка прича у старој српској књижевности***, аутор трага за елементима ове књижевне врсте у другим жанровима старе књижевности, средњовековној уметности, фолклорној традицији, као и у начину живота на српском двору средњег века. Ауторски коментари у старој књижевности послужили су Бранку Летићу као полазиште у откривању односа средњовековних стваралаца према књижевним жанровима, њиховим специфичностима, прожимањима са другим жанровима, њиховој естетској и утилитарној функцији. Оглед под називом **Средњовековни књижевни жанрови у светлу ауторских изјава** посвећен је односу стваралаца према приповедним поступцима које примењују у својим делима (сажимање, уклапање, укључивање микрожанрова, њихово саобраћавање, уношење сегмената из других извора итд.). Истакнуто је да овакав приступ канонском тексту није имао само декоративну функцију – он је доприносио „складу приче, њеном композиционом току и њеном уметничком деловању, особито тоном, ритмом и стилем казивања.” Проблему односа аутора према књижевном делу, функцијама које оно има, поступцима и средствима који се примењују у стваралачком процесу пажња је посвећена и у раду **О неким Теодосијевим књижевним ставовима**. Анализом Теодосијевих ауторских израза који су се дотицали природе грађе која чини његово дело (световна/духовна повест), начина и средстава којима ће оно бити изражено (разумљив језик) као и природе стваралачког надахнућа, аутор приближава лик ствараоца који изражава свој однос према послу који обавља истичући и на тај начин оно индивидуално, ствараоцу својствено. У раду **Ограђивање часним крстом „све српске земље и поморске”** аутор се бави истраживањем значења које има крст као симбол у оквиру средњовековног топоса ограђивања часним крстом (снажење, одбрана, ограђивање територије итд.). Однос средњовековног аутора према процесу трансформације стварности у посебан облик који јој даје уметничко дело предмет је истраживања у студији **Ауторске изјаве у средњовековним житијима као изрази пишчевог ангажмана и односа према стварности**. Коментари аутора упућују на изграђене ставове о постојању, настајању и функцији уметничког дела, у складу са тада важећом поетиком. Имајући у виду да изабрани јунак мора бити представљен као узор (утилитарна функција), аутори, усмерени временом или личним стваралачким афинитетима и спо-

собностима, образлажу своју намеру да се баве духовном или световном повешћу. Мада их је пракса гонила да своје повести о изабранима пишу готово непосредно након њихове смрти, неки аутори житија (К. Филозоф, Г. Цамблук) показују свест о значају успостављања временске дистанце у процесу „ослобађања” грађе фактографског и њеној припреми за уметничка преобликовања. Значај временске дистанце изражен је и указивањем на ограничења која собом носе историјске околности (писање о владарима представницима династија, слављење њиховог култа) које утичу на објективност и слободу стваралаца. Поред самих аутора који говоре о потреби уметничког трансформисања грађе, о процесу преобликовања сведоче и текстови. Аутор који слави одабраног и изузетног не преноси грађу из свакодневног у своје дело у „сировом” облику. Позивајући заштитнике стваралачког процеса (божанства надахнућа) да му помогну у трансформацији грађе, он наглашава и функцију коју треба да има његово дело: да узбуди и тако покрене слушаоце/читаоце да буду онакви какви би требало да буду. Да би дело испунило своје утилитарне и естетске функције потребно је добро познавати грађу и поступке којима се она може обликовати. У раду **Категорије смеха у старој српској књижевности** Бранко Летић бави се елементима смеховне културе у средњовековним књижевно-уметничким делима. Полазећи од помена смеха и смешног, као и квалификација којима је смех одређен у неким делима, аутор је указао на његове основне функције (критичка, морална, забављачка) и утврдио његово постојање у средњовековним књижевним врстама световног и сакралног карактера.

Друго поглавље књиге започиње огледом **О неоружаном Боју на Косову** у коме аутор истражује метафизичку основу представе о Косовском боју на основу карактеристичних представа и уобличења у усменој, народној, и писаној средњовековној традицији. Херојска смрт ратника на бојном пољу, на историјском плану, паралелно је постављена добровољном жртвовању свега земаљског и опредељењу за духовно, душебесмртно и небеско као изразу српске посвећености Богу и вери, на идејном, мисаоном плану. Радам **Жене у старој српској књижевности** Бранко Летић наставља на одређен начин традицију писања о српској жени средњег века (Ласкарис, Пурковић). Будући у животу заклоњена делањем мушкарца који је у средњовековној култури имао централну улогу као владар, ратник, богоугодник, жена српског средњег века скрајнута је и у документарним, историјским и књижевним записима онога времена. Трагајући у таквим изворима за јаснијом представом о жени као књижевном лику, ствараоцу и активном учеснику у животу и култури онога доба, аутор открива образовану, унутрашњом лепотом обдарену, *мужаствену*, мудру и храбру жену. Истовремено указује на историјске и уметничке прилике које су

утицале на обликовање идеала жене у средњовековној књижевности, њену улогу у друштвеном и породичном живљењу, одбрани и очувању српске државе и народа. У прилогу „**Стари српски записи и натписи**” Љ. Стојановића у савременом културном и књижевном контексту аутор говори о значају који Љубомир Стојановић има за српску науку о књижевности и нарочито истиче његов рад на прикупљању и истраживању старих српских писаних споменика у делу *Стари српски записи и натписи*. Поред тога, у овом тексту сагледавају се основне карактеристике записа као средњовековног жанра (тематика, структура, стил), указује на време и услове у којима су записи настајали, као и на саме ауторе и њихове ставове према писању и функцији коју запис има. Говорећи о књижевној традицији на простору Херцеговине у 16. веку (**Књижевност у Херцеговини у првој половини 16. века**), Бранко Летић запажа да су, поред едукативне и практичне функције, дела стварана у овом периоду имала важну улогу у покушајима да се у дугим годинама турске владавине сачувају идентитет српског националног бића, вера и дух. Преписивана и штампана књига у тешким временима образовала је, васпитавала и бранила онако како је усмена песма чувала „битие Сербско, и име”. Незнатне књижевно-уметничке вредности, ови радови су управо због прилика у којима су настајали били „веома значајна културноисторијска и књижевноисторијска појава”. Пишући о животу и раду Теодора Љубавића, писца и штампара прве српске штампарије под Турцима, аутор још ближе осветљава књижевне прилике овог периода (**Теодор Љубавић, писац Горажданске штампарије. Књижевна дела. Мољеније Бура Љубавића часним презвитерима**). Оскудна биографија овог ствараоца формирана је на основу трагова које је оставио у својим делима. Они казују шкрто о његовом животу (породица, послови, монаштво) и образовању. Други део огледа посвећен је Љубавићевим књижевним радовима, њиховој природи и специфичностима (поговори / мољенија као књижевне форме састављене од низа микрожанрова, прожетост лирског исказа елементима карактеристичним за житија).

Треће поглавље књиге пружа увид у сегменте културног, књижевног и јавног живота српског народа у 16. и 17. веку. Живот, обичаји и духовна култура сагледани су из перспективе оних који су кроз српске крајеве пролазили и о путовањима остављали белешке у својим путописима. Аутор истовремено анализира карактеристике путописа као књижевне врсте. У огледу **Аутобиографски поступак у путописима 17. века (ка жанру путописа)** истражује путопис као независну, самосталну форму и аутобиографске изјаве и поступке путописаца 17. века. Базирајући истраживање на неколиким примерима путописа страних аутора, као и двама путописима дубровачких поклисара харача, Бранко Летић анализира непосредно њихове карактеристике (им-

плицитни/ експлицитни став према веродостојности записаног; присуство сегмената условно литерарне природе, природа аутобиографског у путопису) посредно трагајући за одликама путописа као жанра. Путописе у којима се слика Земља Павловића карактеришу уобичајени садржаји (описи пута, коначишта), али и занимљиви и драгоцени подаци о територији кроз коју су разне дипломатске мисије пролазиле, начину путовања, становништву и сликама из њиховог живота, обичајима и духовној култури (**Земља Павловића у путописима странаца 16. и 17. века**). У наредном огледу (**Западни Срби у путописима 16. и 17. века**) путописи се сагледавају као вредни извори података о српским земљама у ропству и сведочења о интензивном и срачунатом настојању Турака да се уништењем материјалних и духовних сведочанстава о постојању српског народа на просторима Балкана разори његово верско и национално биће. Упоредо са таквим настојањима ишло је и наметање исламске вере, културе и начина живота. Аутор се бави и путописцима, отвореним и скривеним циљевима њиховог путовања, начином на који су путовања организована и садржајем њихових бележака (**Путописне белешке о путовању и путницима кроз наше земље у турском периоду**). У неким од њих фрагменти употпуњују слику „малог српског човека разапетог између моћног исламског господара и његових западњачких партнера.” На просторе Балкана под турском влашћу путници су долазили са већ формираном представом о земљи којом ће газити и људима које ће сусретати. У њиховој свести ти су простори били граница двају светова: западног и источног, хришћанског и исламског, социјалног/ цивилизованог и дивљег/ варварског (**Наши крајеви као граница два света у путописима 17- 19. века**).

Завршни сегмент књиге Бранка Летића означен као *Епилог* посвећен је Светом Сави – многострано активном утемељитељу српске просвете, вере и духовности уопште (**Свети Сава и Херцеговина**). Штитећи своју домовину и народ за живота, од Непријатеља разновидних, видљивих и невидљивих (иноверника и незнања), Сава је својом смрћу започео нову борбу за одбрану српског народа, његовог материјалног и духовног – земље и бића. Тако је вековима био и учитељ који је својим делом подсећао на већ утврене праве путеве којих се, у зависности од околности, некада мање некада више држао његов род. Стављање његовог дела у функцију знака којим се обележава очување вере и народа запажа се и у Милешеви која је „постала место у коме се поново васпостављао српски ослонац и оријентир”. У томе светлу треба сагледати, према мишљењу Бранка Летића, управо рад на преписивању Теодосијевог Житија Светог Саве почетком 16. века, када је исламизацијом, уништењем цркава и манастира као верских и просветитељских центара био угрожен, поред физичког, и ду-

ховни опстанак српског народа под турском влашћу. Такви су услови захтевали присуство Савиног духа и славе на свим просторима на којима су живели Срби, нарочито у Херцеговини. Бројни писани документи посредно и непосредно сведоче о његовом непрестаном трајању на овим просторима и тако се, будући једином исправном аргументацијом, супротстављају тезама о употреби мита о Светом Сави у функцији „србизације” Херцеговине, њене прошлости и територије.

Бавећи се у овом свом делу средњовековном књижевношћу, истражујући њене поетичке законитости, Бранко Летић осветљава и оне њене сегменте који су у себи садржавали фрагменте мирске и духовне историје српског народа у средњем веку. Историја и књижевност су се прожимале и на изванредан начин одређивале једна другу: историја књижевност, будући „њеним периодизацијским оквиром и књижевном грађом”, књижевност историју у оном смислу у коме је, као ризница националног, верског и естетског, бранила духовни интегритет српског народа учествујући на тај начин у стварању његове историје.

У предговору аутор истиче како је структура његове књиге усклађена са чињеницом да историја српског народа и његове књижевности у средњем веку наликује драми „чији су чиновници поједине епохе (М. Кашанин), а драмски заплети и трагички преокрети судбоносни историјски догађаји.” Чини нам се да тиме није постигнут само јасно истакнут циљ аутора да „таквом систематизацијом пружи увид у природу књижевног стваралаштва у појединим епохама (Немањића, деспотовине, ропства под Турцима), према историјским приликама и културном контексту у коме је настајало.” Уметничко обликовање структуре дела у коме су изложени резултати научног истраживања наводи читаоца да ову књигу доживи у складу са књижевном, светосавском мишљу да су књиге огледала у којима се огледају они који их читају. У књигама они себе могу видети: какви јесу и какви би требало да буду. „Потоњи род” би тако у овом делу Бранка Летића могао сагледати, да поменемо само један од параметара за огледање/угледање, и свој однос према духовном и националном идентитету, путевима и значају његовог очувања.

Данијела Поповић